

תדיר ושאינו תדיר במשנת מהרי"ץ

דעת מהרי"ץ שבמקום שישנה עדיפות במצוה להיאמר בעת זו דווקא, אזי אפילו ישנה מצוה התדירה יותר ממנה, מעדיפים אותה מצוה מעל פני מעלת תדיר, וכמו כן במקום שיש מעלה יותר הימנה, וכמו שיתבאר. ולא דווקא מצוה אלא אפילו מזמור או ענין אחר. והביא ראיות לדבריו, ושכן כתבו הפוסקים. ובגדר עדיפות מצינו בדבריו הגדרה מעניינת, וזאת כל שנשנה הדבר מספר פעמים באותו יום מעל פני הדבר האחר, הרי זה בגדר עדיפות ואין הולכים אחר תדיר דעלמא.

א

ויסוד זה השתיתו בסידורו עץ חיים (סדר ראש חדש דף קנ"ה:), שכתב לבאר מדוע אומרים מזמור של ראש חדש בשיר של יום לפני אמירת מזמור לדוד אליך, הרי אמירתו תדירה יותר. וכתב שלא נאמר כלל זה, אלא בדבר שדרגת חיוב ומעלת שניהם שווה. מה שאין כן כאן דמעלת חיוב שיר דראש חדש, שהוא שיר דקרוב, יש לו עדיפות על מזמור לדוד אליך שאינו אלא לתחינה ובקשה. ואחר שכתב זאת מדנפשיה, כתב שמצא יסוד זה בשירי כנה"ג (סי' תרכ"ב) ובספר לקט הקמח (י"א:).

והנה מהרי"ץ השתמש ביסוד זה בפועל בחלק שלישי מסידורו (דף קט"ז:), בביאור הקדמת אמירת אבינו מלכינו מעל פני אמירת צדקתך, במנחת שבת של יום הכיפורים, שאף על פי שתדירה אמירת צדקתך בכל שבתות השנה מכל מקום עדיף הוא ממנה. וכיוון שנוסף שם חידוש גדול בגדר עדיפות על כן אמרתי להעתיקו.

וזה לשון שכנה"ג שם, 'דלא אמרינן תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, אלא כשהם שוים ואין יתרון לזה מלזה, אבל כשיש יתרון לשאינו תדיר, שאינו תדיר קודם. @10 והכא צדקתך אין אומרים אותו אלא במנחה, אבל אבינו מלכנו אומרים אותו שחרית ומנחה'. @11 ע"כ. ומבואר מכך חידוש גדול, שעצם הישנות אמירת אבינו מלכינו ביום זה פעמיים, לעומת צדקתך הנאמרת רק פעם אחת, נקנית לה בשל כך עדיפות עליה. ואין אומרים בכהאיי גוונא שתדיר היינו אמירת צדקתך תקדום לה. היינו במה שהועילה בהישנותה באותו היום במנין פעמיים, לעומת האחרת הנשנית פעמים רבות במשך כל שבתות השנה, הַעֲדָפָה לה.

ב

וביסוד זה והחידוש הגדול הנזכר שבצידו, השתמש מהרי"ץ פעמים נוספות בחיבוריו. הנה כתב בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סי' ס"ח), 'נשאלתי על מ"ש הטור (סי' תרצ"ב), 'הקורא מגילה מברך לפניו שלש ברכות, על מקרא מגילה, ושהחיינו, ושעשה נסים וכו'. והשו"ע כתב בהיפך, שסידר שהחיינו לבסוף, הלא דבר הוא. ונראה ליישב, דהטור נקט כן משום סברת רבני מקומו, רבינו תם והרא"ש, דסברי דגם ביום חוזר ומברך שהחיינו. ואם כן יש להקדימה מדין תדיר ושאינו תדיר דתדיר קודם, דשהחיינו רגילה תמיד ביו"ט, משא"כ שעשה נסים, דאין רגילה כי אם בחנוכה ופורים לבד. ומרן הקדים שעשה נסים לשהחיינו, דסבירא ליה דאין לומר שהחיינו כי אם פעם אחת בלילה לבד. @10 א"כ נמצא דשעשה נסים יש לה עדיפות בכאן, שמברכים אותה שני פעמים בלילה וביום, א"כ שהחיינו נחית דרגא, שאינו רק בלילה לבד @11. וכבר קי"ל דלא אמרינן תדיר קודם, אלא היכא דאין לו עדיפות על האחר אבל כשיש לאחר עדיפות ידחה התדיר, וכדכ' הרדב"ז ולקט הקמח (י"א:): רמזתים בפ"י סדור תפלות שלי בענין תפלת ר"ח. ע"כ לשונו.

והיינו כל עוד שמידת ברכת שעשה נסים שווה לשהחיינו להיותם נשנות בפורים פעמיים, כדעת רבינו תם והרא"ש, דיינינן להו בהקדמת תדיר ושאינו תדיר, שהרי אין עדיפות זו על זו. אולם כאשר מנין ברכת שעשה נסים ביום זה רבה על ברכת שהחיינו, וכמו שהוא לדעת מרן שהיא דעת הרמב"ם, שמברך בפורים ברכת שהחיינו רק פעם אחת, לעומת שעשה נסים שמברך כל אימת שקורא את המגילה, בזה פחתה מעלתה כנגד ברכת שעשה נסים, ואין דנין כלל שוב בתדירות הברכה, שהַעֲדָפָה ברכת שעשה נסים בשל כך מעל פני ברכת שהחיינו.

ויש להעיר מדוע הסתפק מהרי"ץ בציון לרדב"ז ולקט הקמח, שכתבו את היסוד, שבמקום עדיפות לא אמרינן תדיר קודם. שלאור האמור היה לו יותר להביא את דברי שירי כנה"ג שהוא בית אב

לחידוש הנזכר, שהישנות הדבר פעמים מספר מקנה לו חשיבות יתירה, ובכללו נכלל גם היסוד הנזכר.

ויש לנו מקום עיון בעיקר חידוש זה, שבמה נקנית עדיפות ברכת שעשה נסים, בהיותה נשנית יותר פעמים מאשר ברכת שהחיינו, שהרי כל אחד טעמו בצידו בהצרכת הברכה, ואין בדבר פחת או מעלה יתירה על השני. וכן הוא לגבי אמירת צדקתך שתיקנוה חכמים רק לאחר מנחה של שבת, שהוא מועד פטירת שלשת הצדיקים, ואינה שייכת אמירתה בזמנים אחרים, משא"כ אמירת אבינו מלכינו שתיקנוה לאחר תפילות היום, בדין הוא שתהא נשנית לפי מניינם באותו היום.

ועכ"פ יסוד מוסד למעשה מה שכתב מהרי"ץ, שאין אומרים תדיר קודם אלא רק כאשר מעלתם שווה, ולא כאשר יש עדיפות האחד על פני השני. וביסוד זה השתמש מהרי"ץ לבאר עוד הרבה עניינים מוקשים, שלכאורה מדין תדירות יש להעדיף אמירת דבר מסויים, ולא היא, וכדבסמוך.

ג

כתב מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (חלק שני סי' קע"ט), וזה לשונו, 'בשולחן ערוך [סימן תפ"ט], בליל ב' אחר תפלת ערבית מתחילין לספור העומר וכו'. שמעתי משם חד מרבנן דמהדר להתפלל מבע"י קצת, כדי שבהגיע זמן העומר יספור בתחלת הלילה. וכשחשכה ועדיין לא קראו ההלל, דבדין הוא דלקדם ההלל מטעם כל התדיר קודם, אפי"ה כשחשיכה לא היה רוצה להמתין לאחר ההלל, רק לספור העומר קודם ההלל. והנאני דהכי דייקי ל' רמב"ם פ"ז מתמידין ומוספין שכי' וז"ל, ומתחלת היום מונין, לפיכך מונה בלילה מליל י"ו בניסן וכו'. ומדקאמר ומתחלת היום מונין, משמע דכן מצותה, דאל"כ הוה ליה לתני בקיצור, ומליל י"ו בניסן מונין וכו'. אלא ש"מ מדהאריך לשון, ש"מ דכן ראוי למנות מתחלת הלילה. ועיין בב"י סי' תפ"ט שכ"ד התוספות. ואף על פי שהר"ן כתב דאינו נכון, מ"מ הא סיימיה למלתיה. 'אבל הרמב"ם כ' דספירה אפי' בזמן הזה הויה דאורייתא וכו' ע"ש. וגם לשון הגמ' מנחות דף ס"ו ע"א, אימתי אתה מוצא תמימות, בזמן שאתה מתחיל למנות מבערב וכו' ע"ש. @10ולטענת תדיר ליכא קפידא, דלא קפדינן בתדיר קודם אלא בזמן שהם שוים ואין לאחר מעלת קדימה על האחר, והכא איכא מעלת קדימה בזמן, שלא יתאחר אחר כניסת הלילה מעט, משא"כ בהלל דליכא קפידא אם יאחר קריאתו. ובסידור התפלות שלי שם, ביארתי דין מעלת התדיר, גבי מזמור דיום ר"ח ע"ש ראיות נכונות לזה ודוק'. @11

והיסוד הנזכר מבואר מדברי תשובתו זו, תוך ציון למקור הדברים בתכלאל בענין מזמור ראש חדש. ויש להאיר ולהעיר, שטעם הקדמת התפילה קודם חשיכה, נעשה במחשבה תחילה, שלא יזדמנו התפילה והספירה בזמן אחד, ויהא נמצא עומד בשיקול מי נדחה מפני מי, ספירה או תפילה. היות שצד גדול הוא לומר שתהא נדחית התפילה מפני ספירת העומר, משום מעלת תמימות שבו, להיות ההקפדה לספור בתחילת הלילה דווקא, מה שאינו כן בתפילה, שאין ענין בדווקא להקדימה בתחילת הלילה כבספירת העומר, אלא מצד זריזין וחביבה מצוה בשעתה. וכשם שנדחית אמירת ההלל מטעם זה, למרות שתדירה אמירתו יותר מן העומר, כן תהא נדחית התפילה לאחריו¹. על כן ראה אותו חכם להקדים את התפילה כדי שלא יהא נמצא עומד בשיקול הנזכר, מה שלא יתכן להיותו נעשה באמירת ההלל.

ד

והנה מקום יש להעיר, שמהרי"ץ לא ראה לנכון לדחות את אמירת ההלל בליל יום טוב שני לאחר הספירה, מפאת ששורשו נעוץ במנהג חדש שרק עתה התפשט בבתי הכנסיות, ואף לא בכלם (כמבואר בשו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' רע"ו, ובסידור עץ חיים ח"ב דף ז. א), לעומת ספירת העומר שלכל הפחות שורשה הוא מן התורה. ושיקול זה רב חילו, בהיותו מועיל אף במקום שלא יכול לקיים את מעלת התמימות, כגון כשהתפילה נעשית בזמנה, והספירה נעשית לאחריה, למרות שעת זו כבר אינו מקיים בה מעלת התמימות (לדעתו²), שאינו תחילת הלילה, ואז נמצא הוא בשיקול מה ידחה מפני מה, ספירה או הלל, ולפי האמור תהא הספירה ששורשה מן הדין, עדיפה להקדמה.

¹ ואין להציג את מעלת ספירת העומר בכך ששורשה הוא מן התורה, שאינו כדאי משום כך לדחות בכך את התפילה, היות שנתונה קרית שמע תוך התפילה, שחיובה הוא מן התורה ממש.

² כתבתי כן היות שהארכתי להוכיח בשו"ת אורן של חכמים חלק שני (סי' ל"ט אות א' - ג'), שמעלת תמימות מקיימים כל הלילה, והוא תחילת היום שכתב הרמב"ם, עיניין.

ומבואר הוא שלא ראה בעדיפות זו ממש, ועל כן כל דחיית ההלל מלאמרו מכח הספירה, נעשית רק בזמן שמקיים דין תמימות, כמבואר בתשובה הנזכרת. אולם במקום שלא מתקיים דין תמימות כגון שהתפילה נעשית בזמן, והכל נדחה לאחריה, בזה כבר הורה בסידורו שמקדים את ההלל, מפאת תדירותו בכל ימות השנה, מאשר ספירת העומר. (יעוין באורך בענין זה משי"כ בחיבורי שו"ת אורן של חכמים חלק שני סי' ל"ט אותיות ד' וה').

ואמרתי בעניי ליישב את הדברים, שלכאורה תמוה הוא ביותר, היות שאין לך עדיפות יותר גדולה מזו, ומכוחה ימשך להעדיף את הספירה בכל אופן שיהא לאמירת ההלל, גם במקום שאין כאן מעלת תמימות. ועל כן אמרתי ביישוב הדבר, על פי החידוש הנזכר למעלה (או' ב'), שכאשר חוזר קיום הדבר באותו היום יותר פעמים לעומת השני, כמו בברכת שעשה נסים לגבי שהחיינו לדעת מרן, וכן אבינו מלכינו לגבי צדקתך, הרי עדיפות יש כאן, ונדחית מעלת תדיר מפניה. ועל דרך זו יש לומר כאן, שמכיוון שאמירת ההלל נשנית באותו היום פעמיים, הרי עדיפה היא מעל פני ספירת העומר הנאמרת רק פעם אחת, ובדין הוא להקדימה, כל שכן בהיותה תדירה ממצות הספירה.

ואין להקשות שאם כך, גם כאשר יהא נתון בשיקול קיום 'תמימות' בספירת העומר, כגון באופן הנזכר בתשובה, שמתפלל קודם חשיכה, ונזדמנו לו עקב כך ספירה והלל, תהא נדחית הספירה מפני ההלל. אין להקשות כן, היות שקיום מצוות ה'תמימות' ודאי שיהא גובר, שאם לא עכשיו, אימתי יקיים תיקון התורה בזמנה לאמרו 'תמימות תהינה', והיא עֲתָה וּשְׁעָתָה. ועל כן שפיר יקיים מצות ספירה בתחילה ולאחריה יאמר את ההלל.

ה

אלא שעדיין לא איפרק מחולשא, באשר יש לטעון כלפי תפילת ערבית המתקיימת בזמנה, מדוע הוקדמה לספירת העומר, שאף אם נאמר שמצד עדיפות ומעלה שיש בתפילה, באשר נשנית מספר פעמים באותו היום, מה גם שקרית שמע בתוכה, מכל מקום מצד קיום תמימות בעיתה ובזמנה, לדעת מהרי"ץ שהיא בתחילת הלילה דווקא, מדוע לא תידחה התפילה לאחריה, וכמו שהוא בשיקול הנזכר שבין הלל וספירה, ואכן כך היא דעת היעב"ץ כפי שהבאנו בחיבורינו חלק שני (סי' ל"ט או' ד').

והנה מהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (ח"ב דף מ"א.), עמד על כך, שאמנם היה מן הצורך להקדים את הספירה, מכל מקום עדיף לאחרה מפני המתאחרים להגיע בתחילת התפילה, וזה לשונו בשם ספר סדר היום. 'נהגו הקהל לספור אחר תתקבל, משום דכל הקהל נמצאים בבית הכנסת וברוב עם הדרת מלך, כדמצינו קצירת העומר שהי' נקצר בעסק גדול'. והיינו שבא למעט ספירה מוקדמת לפני התפילה. ומבואר שאילולא זאת ודאי שהיינו מקדימין את הספירה מפני מעלתה, וכשם שהוקדמה לפני הלל. (ולפי דברינו שם בשו"ת לא מצטריכנין לה, היות שאין מעלת תמימות מצומצמת רק לתחילת הלילה, אלא כל שסופר בלילה מקיים דין תמימות, ועכ"פ בדעת מהרי"ץ קיימין כפי שכתבנו שם בדעתו).

ו

ועל פי היסוד הנזכר למעלה שקבעו מהרי"ץ, שכל שיש עדיפות אחד על השני, לא דיינין דין תדיר. יש לבאר מה שכתב מהרי"ץ בתכלאל עץ חיים (ח"א דף קס"ב:), להקשות על דברי הרב באר היטב, במה שכתב להקדים אמירת מזמור של חנוכה לפני שיר של יום, זאת משום שיש בו פרסומי ניסא. והקשה מהרי"ץ עליו, שהרי בקריאת התורה קורין של ראש חדש, לפני קריאת חנוכה, מטעם תדיר, ואין משגיחין בפרסום הנס, הילכך למנהג ראשונים שומעין, היינו להקדים שיר של יום לפני מזמור חנוכה.

והנה יש לשאול מדוע הביא ממרחק לחמו, הרי סמא בידיה בקל למידחי האי טעמא מעיקרא, משום תדיר ושאינו תדיר, היינו שיר של יום קודם מזמור של חנוכה. ועל פי היסוד הנזכר, הביאור שבדבר הוא, שטעם פרסומי ניסא הוא טעם מושבח להעדפה, שאין יכולת לטעון לעומתו טענת תדיר. ולכן הביא מהרי"ץ חיזוק מדברי התוספות, שאינו טעם משובח כל כך כדי להעדיפו על מעלת תדיר, כמבואר בדבריהם להדיא.

ואחתום נידון זה בתשובה נוספת המצויה בשו"ת פעולת צדיק (ח"ג סימן רל"ב), בה נזכר ענין קדימות תדיר לשאינו תדיר, וכיוון שמלבד מה שיש ללמוד ממנה לענייננו, ישנם עוד עניינים נוספים ויסודות נאצלים, הנלמדים אגב מדבריו, כדרך כל ההוגה בחיבוריו, על כן אמרתי לא ע"ט החשות, אסורה נא לראוית, ואדון בהם כפי מיסת הבנתי וקמיצת השגתי. (ההדגשות בסמוך הם לשון קדשו שבתשובה), וזה לשונו.

@10 פעם אחת עבר אחד קדוש ביום שבת קודש, וראה בבהכ"נ שלנו שאומרים אשרי תכף אחר גמר ההפטרה, ואחר הסיום אומרים מה רב טובך. ואח"כ אם יש צורך לומר מי שבירך או השכבה. ואח"כ אומרים ברוך ה' אשר נתן מנוחה וכו', ומזמור הבו לה' בני אלים ופסוקים אחרים. ותכף אומרים קדיש ומתפללין תפלת מוסף. ותמה למה מקדימים אשרי, דהא צריך לומר קדיש אחריו ולא להפסיק בדברים אחרים."@11

הנה ראשית מבואר מעריכת סדר זה דבר דבור על אפניו, הפשוט היום ברוב ככל קהילות הבלדי, שהורתו ולידתו בבית כנסת מהרי"ץ בלבד, על פי הוראתו שלו, זאת עד כדי התמהת 'אחד קדוש', על סדר משונה זה בעיניו, ומשם נפוץ לשאר הקהילה. וכמו"כ הוא בדבר אמירת 'מה רב טובך' דווקא לאחר ההפטרה, הנזכר בסדר זה, הוא כפי שיטתו הידועה, לבלתי אמור 'מה רב טובך' בין קריאת ספר תורה להפטרה משום הפסק, כמבואר בתכלאל עץ חיים (דף קל"ט), עוד כתב.

@10 והשבתי לו, דאם האחרונים ז"ל כתבו בשם הסמ"ע שלא להפסיק בין אשרי לקדיש, היינו בדברים שאינם צורך תפלה כמו מי שבירך והשכבות, אבל במילי דצורך תפלה כגון מה רב טובך וכיוצא בפסוקים, פשיטא דשפיר דמי, כיון דהקדיש נאמר על פסוקים שאומרים אח"כ, יהיו מה שיהיו. וראש חדש יוכיח, שאומרים אשרי, ובא לציון ומזמורים וקדיש אחרים, ועומדים להתפלל מוסף, הרי דאין קפידא לומר אשרי דווקא סמוך למוסף."@11

והנה הקושי ברור, שהרי אמירת 'מי שבירך והשכבות' הנזכרים בדברי השאלה, הוצגו בכך שאינם מצרכי התפילה, אלמא אמירתם נחשבת הפסק בין אשרי לקדיש על פי דברי האחרונים, ואם כן כיצד הינם מכלל הנאמרים בינתיים. ומה הועלנו בכך שאומר גם פסוקים לאחר מכן, שהקדיש יכול להיות חל עליהם, הרי אלו האמירות עדיין מפסיקות בין הקדיש לאמירת אשרי (ובכלל זאת אם יהיו עוד עניינים שונים נאמרים, כגון הודעות לציבור או מכירת המוסף והפרק, שלא זכרו לאמרם קודם לכן לפני אמירת 'אשרי'). ועוד יש להקשות לאור זאת, שהרי הראיה שהביא ממוסף דראש חדש, אינה שייכת לנידונו, באשר בה לא נאמרים דברים שאינם מצרכי התפילה.

ובספר שושנת המלך (שבת אוי"ב), נרמז עיקר קושי זה והובלע תוך דבריו מבלי להשיב. ובס' תורת חכם (אוי ק"צ) העיר, שיש קושי בלשון התשובה מדידיה אדידיה, וקרוב שכיוון לכך.

ח

ואמרתי ביישוב הדברים, שדעת מהרי"ץ הינה, שההקפדה לבלתי הפסק בין אשרי לקדיש, אינה מטעם עצמי אלא מחמת שאין לקדיש על מה לחול, ועל כן רק בדברים שאינם מצרכי תפילה, תהא ההקפדה שלא לאמרם בין קדיש לאשרי, אולם כל זאת רק כאשר הם נאמרים בלחוד סמוך לאמירת הקדיש, שאם יאמרו פסוקים שונים לאחרים, אין בדבר חשש כלל, היות שהקדיש יחול עליהם.

וכיוון שבכך תלויים הדברים, נמצא שגדר צרכי תפילה דקאמר, דשפיר דמי לאמרם, הן דווקא אלו שהקדיש יכול להיות נאמר מחמתם. וכן דקדק מהרי"ץ בדבריו בהגדירו גדר זה, @10 כגון @11 מה רב טובך וכיוצא בפסוקים וכו'.

וכן מבואר הדבר ממה שכתב ענין זה בסידורו עץ חיים (דף ק"מ:), 'ואנו אין מקפידין בכך, כיוון שאחר כך אומרים פסוקים ומזמור הבו לה' וכו', @10 ואין מפסיקין בין הפסוקים לקדיש.'@11 וכן כתב עוד שם בהמשך, 'אלמא שאין קפידא, @10 ורק שלא יפסיקו בדברים שאינם צורך התפילה, @11 כגון מי שבירך וכיוצא, @10 קודם הקדיש, @11 וכו'. היינו שאם יהיו פסוקים נאמרים קודם לקדיש, אין הקפדה על כך שיהיו נזכרים דברים שאינם מצורך התפילה, בין אמירת אשרי לקדיש.

ואם תאמר שבכל אופן מהווים אלו האמירות הפסק בין אשרי לקדיש, אין בכך מאום, שאין קפידא לומר קדיש דווקא סמוך לאשרי. ואת זאת כתב לסייע מסדר התפילה קודם אמירת מוסף של ראש חדש, שהקדיש שלפני שמונה עשרה מופלג מאוד מאמירת 'אשרי יושבי', וכלשונו, @10"הרי דאין קפידא לומר אשרי דווקא סמוך למוסף".@11

ודע שמדוקדק במגן אברהם (סי' רצ"ב סק"ב) שאינו סובר כן, היות שכתב ש'יהללו' אינו נחשב הפסק בין אשרי לקדיש, מפני שהוא פסוק אחד. אלמא אף בפסוקים נחשב הפסק, ולעולם יש להסמיך את אמירת אשרי בדווקא לקדיש. וכן הוא בשיירי כנה"ג (הגה"ט סי' רפ"ד או' ה'), שקרא תיגר על המפסיקים בין אשרי לקדיש בהזכרת נשמות, וזאת למרות שאומרים לאחר מכן פסוקים, כגון ברוך ה' שנתן מנוחה וכו' סמוך לקדיש (כמצויין בדבריו), ולא ראה בכך מזוהר, להיותם פסוקים הנאמרים לפני קדיש, משמע שהחסרון הוא שמפסיקין בין אשרי לקדיש. ועכ"פ מדברי החיד"א בברכי יוסף (סי' רפ"ד) מבואר כדברי מהרי"ץ (כפי שפירשנוהו), וזה לשונו, 'ולי ההדיוט נראה עיקר וכו' דאין לחוש לאומרים אחר אשרי, מאחר שאח"כ בהחזרת ס"ת, אומרים מזמור לדוד וכמה פסוקים אחרים, ועליהם אומרים קדיש'. וכן פסק גם בספרו לדוד אמת (סי' כ"ה סעיף ב').

ואגב כל זאת יש לדקדק בדעת מהרי"ץ, שאמירת הקדיש קודם התפילה, הינו מחמת הפסוקים הנאמרים קודם לכן, ושלא כדעת רבינו הרמב"ם שסובר שקדיש זה שקודם התפילה מוסב הוא עליה בלבד, ולא חל כלל על מה שנאמר קודם לכן. כך שלדעת רבינו הרמב"ם אין בכל זה שאלה כלל, יאמר מה שרוצה לומר, אין הקדיש מושפע מהאמירות הנאמרות לפניו כלל³.

ט

@10ועוד הוסיף מהרי"ץ, "ועוד יש להשיב, דידוע דהמנהג הקדמון לא היה רק לומר אשרי לבד, ואין לאלו הפסוקים זכרון, רק האחרונים תקנום ע"פ הזוהר וע"פ מקובלים. ואם כן הדרן לכלליו, כל התדיר מחבירו קודם לחבירו, כדאיתא במשנה ריש פרק כל התדיר [זבחים פ"י]. ואשרי תדירית בכל יום כדאיתא בגמ' ברכות [ד' ע"ב], כל האומר אשרי שלש פעמים בכל יום וכו', משא"כ פסוקים שמוסיפין בשבת. וכיון שכן ראוי להקדים אשרי מטעם תדיר". עד כאן לשונו.@11

וביאור דבריו וסידורם, שהמנהג הקדמון היה לומר רק אשרי יושבי ביתך בלבד קודם תפילת המוסף. וכיוון שכך, כל הבא כעת להיות נאמר במקום זה, נמצא הוא בשיקול של 'מי בראש', היינו מי יקדם ומי יאחר. ומכיוון שכל כיוצא בזה, ההכרעה היא לאור הכלל של כל התדיר מחבירו, על כן תקדם אמירת אשרי בכל אופן, היות שתדירית יותר מהם, שנאמרת שלש פעמים ביום. זהו סידור דבריו כמבואר למדקדק בדבריו.

והנה מהרי"ץ יכול היה לטעון להקדמת אמירת אשרי יושבי ביתך מעל פני כל הנאמר בשעה זו, מבלי להכנס בשיקול של תדירות, היות שמעלתו מהודרת ורמה במה שזכרה אמירתו בש"ס ובפוסקים, מעל פני כל אלו הפסוקים שנוספה אמירתם רק מכח מנהג. ובכוחה של טענה זו לדחות הכל מפניה, מה גם שתיקונו קדום לכל אשר התווסף להיאמר אחריה. ודבריו בהמשך התשובה מורים על יותר מכך, על מעלה מובהקת שיש באמירת אשרי לפני המוסף משאר הדברים הנאמרים בזמן זה, @10"שחיוב אשרי מדינא ולא הוי הפסק, משא"כ שאר פסוקים דמנהגא הם"@11. [ואמר דברו זה בענין הפסק שבין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד בראש השנה, שמקדימים לומר בתחילה את כל סדר הכנסת ספר תורה הנהוג לאמרו בשבתות וימים טובים, ואגב כך מכניסים את ספר התורה להיכל, קודם לתקיעות דמיושב, ומשיירים מכל סדר זה רק את אמירת 'אשרי יושבי ביתך', מבלי לאמרו עדיין, על מנת שייאמר סמוך ממש לתפילת מוסף, לאחר תקיעות דמיושב. והיתר אמירתו אז מבלי לחוש להפסק שבין התקיעות, הוא מחמת טיעון הנזכר, שחיוב אשרי מדינא הוא]. ולמרות כל האמור, פנה מהרי"ץ להכרעת הדין ממה שתדיר קודם.

ומתעצם הקושי בהתאם למה שטבע את היסוד הנזכר למעלה, שאין אומרים תדיר אלא רק במקום שמעלת שניהם שווה, מה שאין כן כאשר יש עדיפות אחד על השני, שאין נפנים למעלת תדיר כלל, וכאן אמירת אשרי כאמור, לעילא היא מכל ברכתא.

³ ויש עוד להאריך בכל זה, ואיה"ב אעלה זאת על גבי הכתב.

ומפאת חומר קושי זה, אמרתי שאפשר כוונתו בדבריו אלו, שטיעונו הראשון לקדימות אמירת אשרי לפני אמירת שאר המזמורים היא עצמית, שאינה משמשת כמודד לערך האמור בהמשך – תדיר קודם – כפי שכתבנו למעלה, אלא לגופה בלבד נדרשת. היינו היות שהמנהג הקדמון היה לומר רק אשרי לפני קדיש ותו לא, בדין הוא שיטול שכרו מושלם, על דרך כל הקדום לחבירו קודם הוא לו באמירתו. (וכמו שכתבנו יסוד זה, בביאור טעם אמירת 'ברוך שמה' בקהילותינו, לאחר אמירת כל הפסוקים הנהוגים, יעויין שו"ת אורן שלחכמים חלק שני סי' ל"ח).

וכעין זה מצאתי בס' שושנת המלך (שבת או' י"ב), שחילק את דברי מהרי"ץ לשני טעמים (שלפי המהלך הראשון המוקשה שכתבתי, הכל הוא טעם אחד), רק שכתב שטעם הראשון אף הוא מדין תדיר. היינו כיוון שאמירת 'אשרי' קדומה היא נדחו שאר האמירות לאחריה, והוא מטעם תדירות. והתווסף לו טעם שני, שאף הוא מטעם תדירות, היות שנאמר שלש פעמים ביום, מאשר שאר הפסוקים. והעתיק דבריו בשתיקה בס' ענף חיים (דף י"ג: או' כ"ג).

וסיוע קצת להם - במה שכתבו להציג את האמור בתשובה בשני טעמיו, שאל כלל אחד שואפים הם, היינו מדין תדיר - יש להביא ממה שכתב בסידורו עץ חיים מהדורא בתרא (דף רפ"ה.), שטעם הקדימות הוא מדין תדיר, ולא פירש יותר. וכיוון שהאמור בסידורו במהדורא בתרא (עכ"פ בדוכתין), הוא אחר כתבו תשובה הזו, (כמו שראה לנכון שם לציין אליה), אם כן יש לומר שכל האמור בתשובה על שני טעמיו, הוא מדין זה. שוב ראיתי שאין זה מוכרח בדקדוק דבריו שבסידור, היות שאפשר יותר לומר, כפי שלמדנו בתחילה (ד"ה וביאור), שהכל טעם אחד והוא מדין תדיר. יעויין.

סוף דבר, דין תדיר ושאינו תדיר במשנתו של מהרי"ץ הוא, שאמנם בעלמא תדיר קודם לשאינו תדיר, אולם כל זאת כאשר מעלתם שווה. מה שאינו כן כאשר יהא אחד במעלתו ועדיפותו על פני השני, אין פונים למעלת תדיר כלל, ויקדם החשוב והמועדף על פני התדיר.

עוד נלמד, שאם ישנו דבר הנשנה במועד מסוים יותר פעמים מהאחר, אף שבפועל אין בו עדיפות על השני, מכל מקום מחשיבים אותו בשל כך כעדיף וחשוב יותר מהאחר, שאין דנים דין 'תדיר קודם'.

ונלמד עוד מתשובת מהרי"ץ שאין אמירת פסוקים נחשבת הפסק בין אמירת אשרי לקדיש שקודם המוסף. ויתירה מזו אף דברים שאינם מצרכי תפילה כלל, כגון הודעות לציבור ומכירות שונות ששכחו לעשותם קודם לאשרי, שפיר דמי לעשותם גם לאחר מכן, כל ששייר פסוקים להיאמר קודם לקדיש. ולכתחילה ודאי שיראה לעשות הכל קודם לאמירת אשרי יושבי ביתך.